

Elżbieta Kossakowska

PARADYMATY SŁOWOTWÓRCZE Z CENTRUM PRZYMIOTNIKOWYM O ZNACZENIU CECH PSYCHIKI CZŁOWIEKA W JĘZYKU POLSKIM I ROSYJSKIM

Termin "paradygmat słowotwórczy" funkcjonuje w literaturze językoznawczej stosunkowo od niedawna. Paradygmat w szerszym rozumieniu oznacza 'przykład', 'wzór'. W "Słowniku terminologii językoznawczej" znajdujemy określenie paradygmatu jako wzoru deklinacji lub koniugacji, powtarzającego się regularnie w określonej klasie wyrazów¹. W. Łopatin uważa paradygmat słowotwórczy za szereg wyrazów motywowanych, posiadających wspólny wyraz motywujący². Podobną interpretację tego pojęcia znajdujemy w "Słowniku amerykańskiej terminologii językoznawczej", w którym czytamy, że jest to "zbiór wyrazów o wspólnej podstawie słowotwórczej oraz afiksów, które mogą się do niej przyłączać"³. E. Ziemska, opierając się na ogólnie sformułowanym przez W. Łopatina określeniu paradygmatu słowotwórczego, rozwija je w szeregu publikacji naukowych oraz proponuje zastosowanie paradygmatu do analizy aktywności słowotwórczej wyrazów⁴. Według niej, paradyg-

¹Z. Gołąb, A. Heinz, K. Polański, Słownik terminologii językoznawczej, Warszawa 1968, PWN, s. 411.

²W. W. Łopatin, Słowoobrazowanie jak obiekt grammatycznego opisanija, /w:/ Grammatičeskoje opisanije sławiańskich jazykow, Moskwa 1974, s. 52.

³E. Chemp, Słowa' amierikanskoj lingwisticeskoj tierminologii, Moskwa 1964, s. 145.

⁴J. A. Ziemskaja, O kompleksnych jedinicach sistemy sinchronno go słowoobrazowanija, /w:/ Aktualnyje problemy russkogo słowoobrazowanija, Taszkient 1978; O paradigmatičeskich odnoszenijach w słowoobrazowanii, /w:/ Russkij jazyk i woprosy jego istorii i sowriemiennogo sostojanija, Moskwa 1978 i in.

mat słowotwórczy jest zbiorem wyrazów pochodnych, posiadających jedną podstawę słowotwórczą, znajdujących się na jednym stopniu derywacji⁵.

Wyraz motywujący derywaty tworzące paradygmat słowotwórczy w decydujący sposób wpływa na jego objętość; jest punktem odniesienia w analizie wyrazów pochodnych. Funkcjonuje on na zasadzie opozycji - wyraz motywujący : wyraz motywowany. Bez niego, tj. bez wyrazu bazowego, wyrazy pochodne motywowane daną podstawą słowotwórczą nie tworzą struktury, będącej przedmiotem naszego zainteresowania. Podobne paralele wykazuje w języku system przypadkowy: mianownik jest tym przypadkiem, w opozycji do którego powstały takie a nie inne postaci przypadków zależnych⁶.

Wśród członów paradygmatów słowotwórczych T. Morozowa wydziela człony stałe oraz zmienne. Stałym elementem paradygmatów w planie treści jest semantyka wyrazu motywującego, a w planie wyrażenia - jego podstawa słowotwórcza, natomiast zmiennymi składnikami omawianych jednostek nazywa ona semantykę derywatu w planie treści i jego budowę słowotwórczą w planie wyrażenia. Paradygmat słowotwórczy, konstatuje T. Morozowa, może być badany w planie treści i wyrażenia, bądź tylko w planie treści⁷.

W naszej analizie podjęliśmy próbę badania paradygmatów w obydwu planach. Względna regularność występowania znaczeń słowotwórczych wyrazów pochodnych w paradygmatach doprowadziła E. Ziemską do wyłonienia z szeregu paradygmatów typowego paradygmatu słowotwórczego (dalej TPS), zawierającego znaczenia kategoriałne derywatów w oderwaniu od konkretnych sposo-

⁵J. A. Ziemskaja, O paradigmaticzeskich..., op. cit. s. 71.

⁶Por. A. Heinz, System przypadkowy języka polskiego, Zeszyty Naukowe UJ, z. 13, Kraków 1965.

⁷T. S. Morozowa, Struktura słowoobrazowatelných paradig russkogo głagoła, Awtoriefierat kandidatejskoj dissertacii, Moskwa 1981, s. 1 - 2.

bów ich wyrażenia. TPS realizuje się poprzez konkretny paradygmat słowotwórczy (KPS), jako suma wyrazów motywowanych jednym, stanowiącym centrum paradygmatu⁸. TPS jest odpowiednikiem stałego elementu paradygmatu w planie treści, natomiast KPS - strukturą, którą utożsamiamy ze zmienną badaną w planie wyrażenia. W naszym przypadku TPS stanowi swego rodzaju wzorzec, matrycę dla 317 KPS w języku polskim oraz 340 w rosyjskim (w sumie około 1560 wyrazów).

Materiał leksykalny wybraliśmy ze współczesnych normatywnych słowników języka polskiego i rosyjskiego⁹. Dla usystematyzowania go sięgnęliśmy do określenia pola leksykalno-semantycznego jako grupy wyrazów, należących do jednego kręgu realnych znaczeń, sygnalizujących swoją wzajemną więź środkami strukturalnymi, np. jednorodnością formy słowotwórczej, rodzaju gramatycznego i in.¹⁰

Znaczeniem realnym, łączącym owe leksemy, jest znaczenie psychiki człowieka. Granice analizowanego pola ustaliliśmy poprzez następującą definicję psychiki: jest to zespół wrodzonych lub nabytych predyspozycji psychicznych (intelektualnych, uczuciowych i woli) danej osobowości, utworzonych lub rozwiniętych pod wpływem warunków życia, przeżyć i doświadczeń¹¹.

⁸J. A. Ziemskaja, O kompleksnych jednicach..., op.cit., s. 32.

⁹Słownik języka polskiego, pod red. W. Doroszewskiego, t. 1 - 11, Warszawa 1968 - 1981; Słownik języka polskiego, pod red. M. Szymczaka, t. 1 - 3, Warszawa 1978 - 1981; Słownik współczesnego rosyjskiego literaturnego języka, t. 1-17, AN SSSR, Instytut rosyjskiego języka, Moskwa 1950 - 1965; Słownik rosyjskiego języka w czterech tomach, AN SSSR, Instytut językoznawstwa, Moskwa 1957; Obratnyj słownik rosyjskiego języka, pod red. A. A. Zalizniaka, Moskwa 1974; A. Mirowicz, I. Dulewicz, I. Grek-Pabis, I. Maryniak, Wielki słownik polsko-rosyjski, Warszawa - Moskwa 1978; D. Hessen, R. Stypuła, Wielki słownik rosyjsko-polski, Warszawa - Moskwa 1980.

Podstawą włączenia derywatu do analizowanego materiału był fakt zarejestrowania go w wymienionych słownikach.

¹⁰D. Buttler, Koncepcje pola znaczeniowego, "Przegląd Humanistyczny" 1967, nr 2, s. 50.

¹¹Słownik języka polskiego, pod red. W. Doroszewskiego, t. 7, s. 693.

Zebrane wyrazy sygnalizują swoją wzajemną więź także przy pomocy środków formalnych; są one przymiotnikami jakościowymi, przekazującymi znaczenie danej cechy.

Pole leksykalno-semantyczne systematyzuje w pewien sposób obszerny materiał: nazwy podstawowych cech psychiki człowieka znajdują się w jego centrum, natomiast na pozycjach peryferyjnych znajdują się ich synonimy nacechowane stylistycznie, a także wyrazy rzadsze w obu językach.

Przymiotniki, budujące opisywane pole, układają się w nim w liniach poziomych, tj. w szeregach synonimicznych (por.: dobry - dobrotliwy, kordialny, serdeczny, łagodny i in.). Ich dominanty tworzą centrum pola.

Analiza paradygmatów słowotwórczych dała odpowiedź na następujące pytania: jakie czynniki ograniczają aktywność derywacyjną przymiotników skupionych w danym polu, a w szczególności, dlaczego "pozycje" w niektórych rodzajach paradygmatów są zajęte, natomiast w innych - nie; który z czynników, warunkujących wielkość paradygmatu, jest bardziej znaczący: 1) budowa podstawy słowotwórczej motywującego przymiotnika; 2) użycie go w nominatywnym lub przenośnym znaczeniu; 3) miejsce przymiotnika w centrum lub na peryferiach pola leksykalno-semantycznego; 4) jego zabarwienie stylistyczne.

Zgodnie z powyższymi ustaleniami określiliśmy w toku rozumowania składniki TPS¹²: wierzchołek - centrum TPS, którym jest znaczenie kategoriale przymiotnika oraz pochodzące odeń kategorie słowotwórcze wyrazów motywowanych, pogrupowane w bloki:

imienny: a) znaczenie negacji lub przeciwstawienia cechy, zawartej w centrum paradygmatu, b) znaczenie gradacji przejawiania się cechy, c) znaczenie ekspresywno-emocjonalne, d) znaczenie cechy abstrakcyjnej, znaczenie osobowego nosiciela cechy;

¹²J. A. Ziemskaja, O kompleksnych jedinicach..., op. cit., s. 31.

czasownikowy: a) znaczenie kauzatywności cechy ('czynić jakim coś'), b) inchoatywności cechy ('stawać się jakimś'), c) receptywności cechy ('być jakimś');

przysłówkowy (znaczenie sposobu przejawiania się cechy).

Powyższe kategorie słowotwórcze wyłoniliśmy spośród najlepiej reprezentowanych KPS. Schemat tak zbudowanego TPS pozwolił nam zorientować się, w jaki sposób dokonuje się tworzenie wyrazów pochodnych w obydwu językach, jaka jest frekwencja zajmowanych "pozycji" w TPS. W analizie paradygmatów słowotwórczych za jednostkę porównawczą systemów derywacyjnych posłużyły nam KPS.

L. Jochym-Kuszlikowa określa taki kierunek badań jako bliski leksykologii porównawczej i podkreśla, iż "przy zestawieniu KPS języków blisko spokrewnionych, szczególnie w warunkach bliskodźwięczności i bliskoznaczności podstaw słowotwórczych (wyrazów bazowych) należy zwrócić baczną uwagę na: 1) zakresy znaczeń nominalnych leksemów podstawowych, 2) nacechowanie stylistyczne i ekspresywno-emocjonalne centralnego wyrazu. Zjawiska te rzutują na skład oraz strukturę paradygmatu"¹³.

Zebrane paradygmaty słowotwórcze pogrupowaliśmy według charakteru podstawy słowotwórczej motywującego przymiotnika. Podział ten przedstawia się następująco: 1) paradygmaty z niemotywowanym centrum, tj. przymiotnikiem prostym; 2) paradygmaty z bazowym przymiotnikiem, motywowanym przez rzeczownik, przymiotnik bądź czasownik; 3) paradygmaty z centralnym przymiotnikiem używanym w znaczeniu przenośnym; 4) paradygmaty z centrum przymiotnikowym, którego użycie jest stylistycznie nacechowane. Omówimy kolejno wszystkie grupy paradygmatów.

Analizie paradygmatów pierwszej grupy poświęcamy największe miejsca, bowiem motywujące je przymiotniki nazywają głów-

¹³L. Jochym-Kuszlikowa, Metoda analizy gniazdowej w konfrontatywnych badaniach słowotwórstwa współczesnego języka rosyjskiego i polskiego (formacje odprzymiotnikowe), Kraków 1982, Wydaw. Nauk. WSP, s. 20.

ne cechy psychiki człowieka, stanowią jądro pola leksykalno-semantycznego; są w większości pochodzenia rodzimego; ich znaczenia leksykalne w obydwu językach są jednakowe. W grupie tych KPS znajdują się 74 paradygmaty w języku polskim i 47 w rosyjskim. Przymiotniki tych KPS występują w tekstach w znaczeniu nominatywnym, a ponadto należą do grupy wyrazów stylistycznie neutralnych, por. dobry / ПОДОБНЫЙ, głupi / ГЛУПЫЙ, wesoły / ВЕСЕЛЫЙ, śmiały / СМЕЛЫЙ, chytry / ХИТРЫЙ i in. Pełne paradygmaty tej grupy nie należą do rzadkości. Wyrazy pochodne - składniki KPS - powstają regularnie w obu językach. Oto przykłady KPS z centrum przymiotnikowym głupi / ГЛУПЫЙ:

	GŁUPI	ГЛУПЫЙ
Negacja lub przeciwstawienie cechy	niegłupi	неглупый
Gradacja przejawiania się cechy	przegłupi arcygłupi głupawy	преглупый архиглупый глуповатый
Znaczenie ekspresywno-emocjonalne	głupiutki głupiusieńki głupiuchny	Глупенький Глупешенек Глупехонек
Cecha abstrakcyjna	głupota głupstwo	- глупость
Nosiciel cechy	głupiec głupi (subst.) głuptas głupiątko głupek głuptak	Глупец - глупыш - - -
Kauzatywność cechy	ogłupić	оглупить
Inchoatywność cechy	głupieć	глупеть
Receptywność cechy	-	глупить
Sposób przejawiania się cechy	głupio z głupia po głupiemu	Глупо сглупа по-глупому

W opisywanych KPS dostrzegamy formacje jednakowe w obu językach; należą do nich rzeczowniki abstrakcyjne, np.: *dobrota/dobroć / ДОБРОТА, dobro / ДОБРО, wesołość / ВЕСЕЛОСТЬ, skromność / СКРОМНОСТЬ i in. Różnice w tej grupie derywatów dotyczą tylko kilku wyrazów. Rzeczownik rosyjski ВЕСЕЛЪЕ nie jest semantycznym odpowiednikiem polskiego wesele, który, wskutek leksykalizacji, nie należy do struktur opisywanego pola, por. wesele - 'свадьба'. Rosyjski wyraz ГЛУПОСТЬ posiada, oprócz abstrakcyjnego, dodatkowe znaczenie 'ГЛУПЫЙ ПОСТУПОК, ВЗЛОД, НЕЛЕПОСТЬ, ПУСТЯКИ' (BAS), natomiast w języku polskim temu właśnie znaczeniu odpowiada znaczenie rzeczownika głupstwo.

W bloku imiennym wśród przymiotników pochodnych brak paraleli zauważamy w grupie struktur o znaczeniu negacji lub przeciwstawienia cechy: nie odnotowaliśmy rosyjskiego przymiotnika, odpowiadającego polskiemu nieskapy. Wśród derywatów o znaczeniu gradacji cechy słowniki języka polskiego nie zamieszczają wyrazów, będących ekwiwalentami rosyjskich: СКУПОВАТЫЙ, СКУПЕНЬКИЙ, СКУПЕХОНЬКИЙ, СКУПЕХОНЕК, ГЛУПЕЛЕНЕК. Podobnie w języku rosyjskim brak jest odpowiedników dla następujących polskich wyrazów: naiwniutki, głupiutki, głupiusienki. Formacje te są ekwiwalentami semantycznymi przymiotników rosyjskich z sufiksami -ОШЕНЕК/-ОХОНЕК.

Produktywność tego typu słowotwórczego ogranicza się do rdzennie rosyjskich przymiotników jakościowych, charakterystycznych dla literatury folklorystycznej. Są to przymiotniki w formie krótkiej, pełniące w zdaniu funkcję orzeczenia¹⁴.

W grupie pochodnych rzeczowników o znaczeniu osobowego nosiciela cechy również nie zauważamy dużych różnic. Dotyczą one pojedynczych wyrazów, np. rosyjski ЛОБДЯК odpowiada polskiemu podcziwiec; ЗЛОКА - złośnik (SR-P), polskie: naiwniak - rosyjskiemu ПРОСТОБИЛЯ, ostrożniak - ПЕДЕСТРАХОВНИК, ostroż-

¹⁴Russkaja grammatika, pod red. N. N. Szwidowej, Moskwa 1982, AN SSSR, s. 300.

niś - ОПАСЛИВЫЙ ЧЕЛОВЕК (SP-R), tzn. strukturozmotywowanymi innymi przymiotnikami.

W bloku czasownikowym różnice są też niewielkie, chociaż dotyczą one każdej grupy wyrazów. Wśród czasowników o znaczeniu 'być jakimś' nie odnotowujemy wcale polskich struktur, które odpowiadałyby wyrazom z sufiksem -ИЧАТЬ, np.: НАИГАНИЧАТЬ, СКРОМНИЧАТЬ, ОСТОДОЖНИЧАТЬ i in.¹⁵

Wśród pozostałych grup czasowników tego bloku różnice sprowadzają się do kilku wyrazów. Np. słowniki współczesnego języka polskiego nie odnotowują wyrazu odpowiadającego rosyjskiemu ЗЛЫТЬ. Czasowniki polskie o takim znaczeniu, tj. 'ВОЗБУЖДАТЬ ЗЛОСТЬ В КОМ-ЛИБО, СЕДИТЬ' nie wchodzi w skład paradygmatu od przymiotnika zły. Są nimi formacje złościć, gniewać, irytować (SR-P), motywowane przez abstrakty złość, gniew, irytacja. W grupie rosyjskich czasowników inchoatywnych nie odnotowaliśmy formalnych i semantycznych odpowiedników polskich: skapieć, skromnieć oraz polskiego czasownika odpowiadającego rosyjskiemu ЗЛЕТЬ 'stawać się złym'. W języku rosyjskim czasownikowi skromnieć odpowiada wyrażenie СТАНОВИТЬСЯ СКРОМНЕЕ (SP-R); rosyjskiemu ЗЛЕТЬ semantycznie odpowiada czasownik psuć się, tj. 'stawać się gorszym', używany w znaczeniu przenośnym w języku potocznym.

W grupie analizowanych KPS tylko dwa paradygmaty różnią się liczbą wyrazów pochodnych. Są to paradygmaty z centrum zły / ЗЛОЙ i mądry / МУДРОЙ¹⁶. W paradygmacie polskim powsta-

¹⁵Czasowniki o strukturze 'być takim, być tym, na co wskazuje podstawa' R. Grzegorzczkowska kwalifikuje jako formacje stanowe (orzecznikowe), /w:/ Zarys słowotwórstwa polskiego (słowotwórstwo opisowe), Warszawa 1982, PWN, s. 76.

O czasownikach tego typu zob. I. Dulewiczowa, Czasowniki denominalne w języku polskim i rosyjskim, Instytut Słowianoznawstwa PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981, Ossolineum, s. 75.

¹⁶Zob. prace magisterskie: J. Wojciechowska, Znaczenie i upotrzebienie przymiotnych mudryj/głupyj i słów, pochodnych od nich, w rosyjskim i polskim językach, WSP w Krakowie, 1977; M. Bryła, Znaczenie i upotrzebienie przymiotnych dobryj/łobryj, złoj/złyj i słów, pochodnych od nich, w rosyjskim i polskim językach, WSP w Krakowie, 1977.

łym od przymiotnika zły wszystkie "pozycje" zaznaczone w TPS nie są wypełnione, prawdopodobnie wskutek istnienia pochodnych motywowanych przymiotnikiem złośliwy należącym do innej grupy KPS. "Pozycje" w paradygmacie z centrum МУДРЫЙ są puste z powodu stylistycznego nacechowania tego wyrazu. Semantyczną lukę wśród rosyjskich derywatów powstałych od tego przymiotnika wypełniają pochodne od przymiotnika УМНИЙ, wyrazu stylistycznie neutralnego. Por.:

ZŁЫ

ЗЛОЙ

Negacja lub przeciwstawienie cechy	niezły	незлой
Gradacja przejawiania się cechy	-	злейший злющий
Cecha abstrakcyjna	'zło złość złoba (dawne)	зло злость злота
Nosiciel cechy	zły (subst.) - -	злой злец злюка
Kauzatywność cechy	źlić (dawne)	злить
Receptywność cechy	-	злеть
Sposób przejawiania się cechy	źle	зло назло

МЪДРЫ

МУДРЫЙ

Negacja lub przeciwstawienie cechy	niemądry	неумудрый
Gradacja przejawiania się cechy	przemądry • арцумудры	премудрый архимудрый
Cecha abstrakcyjna	mądrość	мудрость
Nosiciel cechy	mędrzec mądry (subst.) mądrala mędrek mądraszek (dawne)	мудрец - - - -

Inchoatywność cechy	mądrzeć	МУДРЕТЬ
Receptywność cechy	mądrzyć się mędrkować mądrować/mędrować (dawne)	МУДРИТЬ МУДРОВАТЬ МУДРСТВОВАТЬ
Sposób przejawiania się cechy	mądrze	МУДРО

W tej grupie KPS regularnie powstają przysłowki z sufiksem -o, -e, np.: dobrze / ДОБРО, głupio / ГЛУПО, skapo / СКУПО, skromnie / СКРОМНО.

Następna grupa paradygmatów ze względu na pochodzenie motywującego przymiotnika obejmuje dwie podgrupy. W pierwszej z nich znajdują się przymiotniki utworzone od zapożyczonych podstaw słowotwórczych, które weszły do leksyku obydwu języków przez dodanie rodzimych afiksów. Tworzą one w przeważającej większości tylko rzeczowniki o znaczeniu cechy abstrakcyjnej, np.: apatyczność / АПАТИЧНОСТЬ, pasywność / ПАССИВНОСТЬ itd. oraz przysłowki. Przymiotniki nie nazywają cech nowych, nie posiadających odpowiedników wśród przymiotników rdzennie słowiańskich. Powoduje to obniżenie ich frekwencji w tekstach, co z kolei ujemnie wpływa na tworzenie od nich wyrazów pochodnych.

Paradygmaty drugiej podgrupy analizowaliśmy ze względu na strukturę motywującego przymiotnika, tj. jego miejsce w ciągu derywacyjnym (pierwszy, drugi, trzeci stopień derywacji) oraz pochodzenie jego podstawy słowotwórczej (odrzeczownikowe, odprzymiotnikowe, odczasownikowe). Analiza ta wykazała, że i te czynniki rzutują na aktywność słowotwórczą wyrazów.

Najwyższą potencję derywacyjną wykazują przymiotniki pochodzenia odrzeczownikowego, znajdujące się na pierwszym

stopniu derywacji, por.: falszywy, smutny, pyszny, rozumny i in. / ФАЛЬШИВЫЙ, ГРУСТНЫЙ, СПЕСИВЫЙ, РАЗУМНЫЙ, УМНЫЙ i in. Wszystkie te przymiotniki powstały od rzeczowników abstrakcyjnych: falsz, smutek, pyscha, rozum i in. / ФАЛЬШ, ГРУСТЬ, СПЕСЬ, РАЗУМ, УМ i in. A oto dwa spośród KPS powstałych od przymiotników motywowanych rzeczownikiem:

PYSZNY

СПЕСИВЫЙ

Negacja lub przeciwstawienie cechy	niepyszny	неспесивый
Cecha abstrakcyjna	pyszność	спесивость
Nosiciel cechy	pyszałek	спесивец
Receptywność cechy	pysznić się	спесивиться
Sposób przejawiania się cechy	pysznie	спесиво

FAŁSZYWY

ФАЛЬШИВЫЙ

Cecha abstrakcyjna	falszywość	-
Nosiciel cechy	falszywiec	-
Receptywność cechy	-	фальшивить
Sposób przejawiania się cechy	falszywie	фальшиво

Przymiotniki owe rzadko motywują rzeczowniki abstrakcyjne; powodem tego jest istnienie struktur o prostszej budowie, a motywujących centralny przymiotnik tych KPS. Natomiast regularnie motywowane są przysłówki, np.: smutno, pysznie, falszywie / ГРУСТНО, СПЕСИВО, ФАЛЬШИВО, УМНО.

Mniej konsekwentnie tworzą się rzeczowniki o znaczeniu osobowego nosiciela cechy, np.: falszywiec, pyszałek / РАЗУМНИК, УМНИК, СПЕСИВЕЦ oraz czasowniki.

Zbiór KPS, motywowanych przymiotnikiem deadiektywnym, jest obszerny, ale i jednotypowy pod względem strukturalnym. Przymiotniki centralne powstały przez dodanie przedrostka nie- / НЕ-: nieufny, niegościnnie, niedbały / НЕЛОВЕРЧИВЫЙ, НЕЧУВСТВИТЕЛЬНЫЙ, НЕПОСЛУШНЫЙ i in., rzadziej: bez- / без- / бес-: prze- / ПРЕ-, arcy- / АРХИ-: bezczelny, przemiały, arcygłupi, arcymądry / ПРЕГЛУПЫЙ, АРХИГЛУПЫЙ, ОЗНАВСТВЕННЫЙ.

Przedrostki prze- / ПРЕ-, arcy- / АРХИ- dodatkowo przekazują znaczenie gradacji cechy. Przymiotniki prefigowane mogą być jednocześnie wyrazami pochodnymi innych KPS, analizowanych wyżej. Motywują one rzeczowniki abstrakcyjne, np.: niegościnnosc, nieprzezorność / НЕПОСЛУШНОСТЬ, НЕЧУВСТВИТЕЛЬ-
НОСТЬ oraz przysłówki.

Rzeczowniki o znaczeniu osobowego nosiciela cechy pojawiają się sporadycznie (bezczelnik, niedbaluch, nieporządziuch / НЕТЕПЕЛИРЕН, НЕУЧИВЕЦ, НЕПОДОЖЕЛАТЕЛЬ). Sufiks -uch, oprócz podstawowego znaczenia, zawiera nacechowanie wartościująco-emocjonalne. Zaobserwowaliśmy ponadto, iż przymiotniki, powstałe przez dodanie przedrostka arcy- / АРХИ-, prze- / ПРЕ- motywują tylko przysłówki, por. przedobrze, przemiało, przeuprzejmie, arcymądrze, arcygłupio i in. Rosyjski przymiotnik ПРЕДОБРЫЙ jest jedynym wyrazem w tym zbiorze KPS, pozbawionym aktywności słowotwórczej; blokuje ją przedrostek, który hamuje dużą aktywność słowotwórczą przymiotnika ДОБРЫЙ.

W zbiorze KPS motywowanych przymiotnikiem dewerbalnym blok imienny reprezentowany jest przez rzeczowniki abstrakcyjne, np.: gadatliwość, natarczywość, bałamutność, krzykliwość / БОЛТЛИВОСТЬ, ОРЖГЛИВОСТЬ itp. oraz przez przymiotniki o znaczeniu negacji cechy, np. niegadatliwy, nienatarczywy, niehałaśliwy / НЕГОВОРОДЛИВЫЙ, НЕПОДАТЛИВЫЙ i in. Regularnie powstają przysłówki z sufiksami -o, -e. Przymiotniki dewerbalne nie tworzą czasowników, ponieważ znaczenie procesu zakodowane jest w ich podstawie słowotwórczej, por. również istnienie czasowników motywujących omawiane paradygmaty.

Oddzielną grupę paradygmatów stanowią te, których motywujący przymiotnik stosowany jest przez użytkowników języka w znaczeniu przenośnym. W. Winogradow nazwał to zjawisko leksykalno-semantycznym sposobem tworzenia wyrazów, zaś M. Dokulil określił je jako dodanie nowego znaczenia do istniejącej już struktury językowej na podstawie metaforycznego lub metonimicznego związku z funkcjonującą już nazwą¹⁷.

Nowy wyraz, który wszedł do pola leksykalno-semantycznego cech psychiki człowieka, motywuje szereg formacji pochodnych. Większość przymiotników bazowych omawianej grupy nazywa negatywne cechy psychiki, np.: dziki, prosty, pusty, słaby, surowy, tępy / ДИКИЙ, ПРОСТОЙ, ПУСТОЙ, СЛАБЫЙ, СУРОВОЙ, ТУПОЙ, ГРУБОЙ i in., ale są i takie, które nazywają pozytywne cechy, por. bystry, trzeźwy / ТРЕЗВЫЙ, МЯГКИЙ, ТОНИКИЙ, ГЛУБОКИЙ.

Wśród derywatów przymiotnikowych przeważają wyrazy o znaczeniu gradacji przejawiania się cechy, oznaczanej przez przymiotnik podstawowy: znaczenie niższego stopnia przejawiania się cechy (dzikawy, tępawy; ГРУБОВАТЫЙ, ТУПОВАТЫЙ, СЛАБОВАТЫЙ, ПРОСТОВАТЫЙ i in.); znaczenie umiarkowanego stopnia przejawiania się cechy (горяченек, грубенец, грубехонек, грубошенек). W języku polskim derywaty ostatniego podtypu nie istnieją.

Rzeczowniki, motywowane przymiotnikami tych KPS, wykazują znaczeniowy odcień pogardy lub lekceważenia, np.: dzikus, prościuch, prostak, tępak / ПУСТЫШКА, ПРОСТЫШКА, ТУПИКА. Nazywanie cech pejoratywnych przez motywujące przymiotniki ma zapewne wpływ także na brak pochodnych przymiotników o znaczeniu przeciwstawienia lub negacji cechy. Natomiast regularnie przymiotniki te motywują przysłowki (dziko, tępo, pusto, surowo, słabo / ДИКО, ТУПО, ТИХО, СЛАБО oraz rzeczowniki abstrakcyjne (prostota, tępota, słabość, surowość / ДИ-

¹⁷M. Dokulil, Teoria derywacji, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979, Ossolineum, s. 29.

КОСТЬ, ТУПОСТЬ, СУРОВОСТЬ i in.). Do rzadkości należy motywowanie czasowników (trzeźwieć, surowieć / ТРЕЗВЕТЬ).

Zjawisko stosowania przymiotników w znaczeniu przenośnym nie rozwija się równoległe w obydwu językach; nierzadko odnotowujemy brak przenośnego użycia przymiotników, pomimo ich wspólnego pochodzenia, a nawet i podobnej struktury fonicznej. Z pewnością nie zawsze - mimo bliskości kulturowej i mentalności Polaków i Rosjan - dane wyrazy o znaczeniu nominatywnym kojarzyły się im z cechami psychiki. Por.: cienki oznacza tylko cechę fizyczną przedmiotu /.../ (SJP-D), natomiast rosyjski wyraz ТОНКИЙ określa człowieka, odznaczającego się dobrymi manierami, taktem, lub człowieka przebiegłego, sprytnego /.../ (BAS).

Przymiotniki, motywujące ostatnią grupę KPS, posiadają wyraźne nacechowanie stylistyczne. Utworzone od nich KPS nie są obszerne, aktywność słowotwórcza wyrazów bazowych ogranicza się tylko do tworzenia rzeczowników o znaczeniu osobowego nosiciela cechy, zwłaszcza w grupie przymiotników używanych w języku potocznym, np.: cwaniak, natretnik / КИСЛИЙ, НАГЛЕЦ, rzadko spotykamy je w grupie KPS powstałych od przymiotników używanych w stylu podniosłym (prostoduch, dwulicowiec: СВОЕВОЛЬНИК, ОСТРОУМЕЦ). Rzeczowniki abstrakcyjne powstają w przeważającej większości od przymiotników używanych w stylu podniosłym (wielkoduszny, małoduszny, lekkomyślny; ДОБРОСЕРДЕЧНЫЙ, САМОУВЕДЕННЫЙ).

Typ przymiotników, zbudowany ze złożenia dwóch podstaw słowotwórczych stosunkowo regularnie derywuje w języku rosyjskim czasowniki o znaczeniu 'bycia jakimś', np.: ДОБРОДУШНИЧАТЬ, ОСТРОУМНИЧАТЬ itp. W języku polskim takie znaczenie jest przekazywane przez połączenie syntaktyczne 'postępować wielkodusznie', 'małodusznie', 'być prostolinijnym', 'lekkomyślnym' itp.

Badanie aktywności derywacyjnej wyrazów ukazuje problem potencjalnych struktur słowotwórczych. W celu uzmysłowienia sobie istoty potencjalnych elementów języka sięgnęliśmy do

"Słownika terminologii językoznawczej", w którym czytamy, że "potencjalne elementy językowe są to takie, które wycho-
dzą z użycia /.../ oraz takie, których realnie w języku nie
ma, ale mówiący może je utworzyć na podstawie proporcji ele-
mentów już istniejących według schematu $a:b = c:x$, w którym
 a, b, c są jednostkami znanymi, a x jest jednostką poten-
cjalną"¹⁸, np.: opryskliwy : opryskliwość - ofukliwy : (ofuk-
liwość): ГЛУПОВАТЫЙ : ГЛУПОВАТОСТЬ, - ОИДЖОКОВАТЫЙ : (ОИДЖО-
ВАТОСТЬ).

Celowo przytaczamy przykłady na -ość / -ość, bowiem
ten sufix tworzy jeden z najbardziej produktywnych typów
słowotwórczych w obydwu językach¹⁹. O tym, że formacje typu
bluszczowatość / ОИДЖОКОВАТОСТЬ są tylko potencjalnymi ele-
mentami języka zadecydowały ograniczenia natury ekstraling-
wistycznej, pozasystemowej, które wynikają z braku społecz-
nego zapotrzebowania na nie, wskutek istnienia synonimów,
o często mniej skomplikowanej budowie słowotwórczej²⁰. Pus-
te miejsca w paradygmatach słowotwórczych od wyżej omawia-
nych i wielu innych przymiotników biorą się i stąd, iż
"w leksyku nie istnieje konieczność wyrażania określonych
znaczeń środkami słowotwórczymi, można tylko obserwować
określoną tendencję w kierunku takiego sposobu wyrażania"²¹.

W podsumowaniu przeprowadzonej analizy deadiektywnych
paradygmatów słowotwórczych pragniemy podkreślić, iż:

- 1) pełne KPS utworzone są od przymiotników, znajdującą-

¹⁸Z. Gołąb, A. Heinz, K. Polański, op. cit., s. 439.

¹⁹O ograniczeniach w powstawaniu typu słowotwórczego
z sufiksem -ość zob.: L. Jochym, Rzeczowniki z sufiksem
-ost' w języku rosyjskim i polskie rzeczowniki z -ość, /w:/
Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP, z. 19, Kraków 1964, s. 128-
131.

²⁰J. Puzynina, O pojęciu potencjalnych formacji słowo-
twórczych, "Poradnik Językowy" 1966, nr 8, s. 336.

²¹K. Buzássyová, Semantická štruktúra slovenských de-
werbatiw, Bratislava 1974 (cyt. za: L. Jochym-Kuszlikowa,
op. cit., s. 18).

cych się w centrum pola leksykalno-semantycznego, a więc formacji o prostej budowie słowotwórczej, nazywającej główne cechy psychiczne, rejestrowanej w słownikach w znaczeniu nominatywnym, bez nacechowania stylistycznego i zabarwienia emocjonalno-ekspresywnego;

2) obszerne KPS motywowane są przymiotnikami rodzimego pochodzenia, o dużej frekwencji użycia w języku;

3) potencja słowotwórcza warunkowana jest również czynnikami pozasystemowymi;

4) zdecydowana większość KPS nie posiada wszystkich de-rywatów, których kategorie słowotwórcze zawarte są w typowym paradygmacie.

WYKAZ SKRÓTÓW

TPS	- typowy paradygmat słowotwórczy
KPS	- konkretny paradygmat słowotwórczy
SJP-D	- Słownik języka polskiego, pod red. W. Doroszewskiego
SJP- Sz	- Słownik języka polskiego, pod red. M. Szymczaka
SP-R	- Wielki słownik polsko-rosyjski
SR-P	- Wielki słownik rosyjsko-polski
BAS	- Słowa' sowriemiennogo russkogo litieraturnogo ja-zyka
MAS	- Słowa' russkogo jazyka w czetyrioch tomach.

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ДЕАДЪЕКТИВНЫЕ ПАРАДИГМЫ С БАЗИСНЫМ СЛОВОМ СО ЗНАЧЕНИЕМ ПСИХИЧЕСКИХ ЧЕРТ ЧЕЛОВЕКА В ПОЛЬСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

В настоящей статье анализируется словообразовательная активность имен прилагательных в польском и русском языках. Исследование отприлагательных парадигм проводится с целью ответить на вопрос: какие факторы обуславливают деривационный потенциал слов? Итак, самая "обширная" словообразовательная парадигма - это та, базисное слово которой является

немотивированным словом, употребляемым в прямом значении. Очередные факторы, определяющие объем парадигм, — это: происхождение прилагательного (исконное или заимствованное), его место по отношению к центру или периферии лексико-семантического поля, а также стилистическая окрашенность базисного слова. Обобщая, следует подчеркнуть, что в основном сопоставляемые парадигмы польского и русского языков выявляют различия лишь в плане выражения; их объем обусловлен такими же языковыми и внеязыковыми факторами.